

ПОДПІСЫ ДА ГРАВЮР ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ ЯК ЧАСТКА ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЫ БЕЛАРУСКАГА ПЕРШАДРУКАРА

Гравюры ў творчай спадчыне Францыска Скарыны займаюць важнае месца. Іх мастацкі ўзровень ацанілі даследчыкі розных пакаленняў, а менавіта П.У. Уладзіміраў, М.М. Шчакаціхін, Л.Ц. Баразна, В.Ф. Шматаў, Я.Л. Неміроўскі і інш. Вучонымі былі прааналізаваны мастацкія вартасці гравюр перашадрукара, уплывы на іх, значэнне дадзеных узораў творчасці ў гісторыі выяўленчага мастацтва. Належная ўвага надаецца ў даследчыцкім дыскурсе Беларусі гравюрам Скарынавай Бібліі як дэкаратыўнаму элементу выданняў беларускага асветніка, перадусім у энцыклапедыі «Францыск Скарына і яго час» (Мінск, 1989). Разам з тым цікавасць выклікаюць не толькі самі гравюры, але і подпісы да іх. Яшчэ П.У. Уладзіміраў пры апісанні гравюр у выданнях Скарыны прыводзіў «тлумачальныя надпісы» [3, с. 77]. А.Ф. Коршунаў падаваў тэкст дадзеных подпісаў у каментарыях да твораў беларускага асветніка [6]. В.Ф. Шматаў зрабіў першую спробу сцісла атрыбуцыі гэтых тэкстаў: «...забытыя даследчыкамі подпісы да іх (гравюр. – А. А.) з'яўляюцца сціплымі помнікамі самастойнай літаратурнай творчасці Скарыны... Гэтыя і іншыя подпісы да гравюр адрозніваюцца гранічнай даходлівасцю, яснасцю, яны, без сумненняў, разлічаны на дэмакратычныя колы паспалітых людзей (у тым ліку, відавочна, і малаадукаваных)»¹ [7, с. 103].

Аналіз фактычнага матэрыялу дазваліў падзяліць подпісы да гравюр на дзве групы паводле аб'ёму. Першую групу складаюць лаканічныя подпісы, надрукаваныя ў адзін радок, другую – разгорнутыя подпісы, што складаюцца больш як з аднаго радка.

Подпісы першай групы ёмка і дакладна апісваюць вобраз ці сюжэт Свяшчэннага Пісання, адлюстраваны на гравюры, і ўжо ў іх заўважаюцца адзнакі паэтыкі біблейскага верша, а менавіта біблейскі паралелізм, які можа выяўляцца на розных узроўнях тэксту. Прывядзём прыклады: «Іудиф-вдовнца отсеке главу Олоферну-воеводе» [6, с. 157] (Юдыт 13)²; «Взор стола, на нем же бѣ хлеб посвященный» [6, с. 163] (Вых. 25:23–30); «Есьфер-царица пришла пред Асьвера-царя» [6, с. 172] (Эстэр 5:1–8); «Дшера фараонова знашла отроча Моисея у воде» [6, с. 163] (Вых. 2:1–

¹ Тут і далей цытаты дадзены ў аўтарскім перакладзе.

² У квадратных дужках падаецца крыніца, паводле якой цытуецца тэкст; у круглых – адпаведны фрагмент Бібліі, з якім звязаны надпіс.

10); «Взор светилника златого с ветием его» [6, с. 163] (Вых. 25:31–40); «Взор дому древяна царя Саломона» [6, с. 147] (3 Цар. 7:1–12); «Царица Савва беседует с царем Саломоном» [6, с. 139] (3 Цар. 10:1–13, 2 Пар 9:1–12); «Еремия, пророк Господень, плачеть, гледя на Ерусалим» [6, с. 173] (Ламен.).

Наяўнасць адзначаных фактаў нельга лічыць выпадковасцю. Па-першае, Францыск Скарына не выказваўся наконт узору, паводле якога складаюцца подпісы да гравюр, таму за аўтара гавораць непасрэдна яго вядомыя тэксты. Па-другое, першадрукар актыўна працаваў з біблейскімі кнігамі, якія свядома і/ці падсвядома не маглі не ўплываць на творчую дзейнасць беларускага асветніка. Да таго ж спробы вершавання на грунце прынцыпаў біблейскага вершаскладання выглядаюць натуральнымі ў рэчышчы тагачасных еўрапейскіх літаратурных працэсаў. У пачатку XVI ст. пытанне пра неабходнасць паэтычнага перастварэння Бібліі зноў (пасля вопытаў раннехрысціянскіх аўтараў III–IV стст.) набыло вагу. Таму лагічна, што біблейскія тэксты становяцца ў творчасці Скарыны узорам і адначасова ўдзячным матэрыялам для паэтычных перапрацовак. Мяркуючы па ўсім, беларускі асветнік, як і іншыя гуманісты, зыходзіў пры гэтым з думкі, што «паэзія можа быць свяшчэннай» [8, с. 95]. Скарына, такім чынам, рабіў спробы распаўсюджвання Свяшчэннага Пісання праз паэтычнае слова, якое ўзмацняе ўздзеянне на чытача і адначасова выконвае функцыі экзегезы. Дарэчы, пра біблейскую паэтыку ў дачыненні да іншых твораў першадрукара вучоныя ўжо выказваліся. У прыватнасці, меркаванне П.Н. Беркава, што Скарына «зрабіў арыгінальную спробу адрадіць прынцыпы біблейскага вершаскладання, прымяняючы іх на беларускай моўнай глебе» [1, с. 258–259], набывае ў кантэксце вывучэння подпісаў да гравюр новае гучанне. Таксама падкрэслім, што выкарыстанне біблейскай паэтыкі дазваляе ствараць своеасаблівы паэтычны рытм.

Яшчэ больш выразна арыентацыя на прынцыпы біблейскага вершаскладання прасочваецца ў подпісах другой групы. У іх першадрукар абапіраецца на пэўныя фрагменты Свяшчэннага Пісання, выкарыстоўвае разнастайныя стылістычныя фігуры і паэтычныя тропы. Вынікі праведзенага намі аналізу прадстаўлены ў выглядзе табліцы.

У каментарыях да Трэцяй кнігі Царстваў А.Ф. Коршунаў сцвярджае, што гравюра з подпісам «Образ дву херувимов в молитовнищи» «суправаджаецца тлумачальным тэкстам»: «И сделал тежь царь Саломон в молитовнищи два херувимы з древа оливнаго десеть локтей в вышиню. И было ест крило единого херувима пять локтей в должиню и другое

крыло того же херувима пять локтей, то ест десеть локтей имели суть должини оба...» [6, с. 145]. Аднак у гэтым цяжка пагадзіцца з шанойным даследчыкам: працытаваны фрагмент з'яўляецца непасрэдна тэкстам Бібліі (3 Цар. 6:23–24), які працягваецца адразу пасля гравюры і адпавядае яе зместу.

Табліца

Тэксты разгорнутых подпісаў з каментарыямі да іх

Подпіс	Каментарый
Сій ест корень Иесеов, с него же изыде царь Давыд и Саломон и иные цари Израилевы, и Господь наш Исус Христос [6, с. 131] ³	Псалтыр (1517), Іс. 11:1–9, Мц. 1:1–17, Лк. 3:23–38, Дзеі 13:21–25, Рым. 15:7–13 ⁴ . Ампліфікацыя. Градацыя вобразаў. Сінтаксічны і вобразны паралелізм. Паўтарэнне злучніка і (полісіндэтан) стварае анафару. Алітарацыя (гук [i])
Первый суд, еже судил Саломон царь две жене блудницы о двоих детех [6, с. 136]	Прытчы Саламона, 3 Цар. 3:16–28. Паралелізм лікаў (первый суд – две жене – двоих детех), паралелізм вобразаў (две жене – двоих детех, Саломон царь – две жене), паўтарэнне аднакаранёвых слоў (суд – судил)
Царь Давыд играет в гусле, неся кивот Господень. Царица же Михоль, видя и, погорде и бе неплодна [6, с. 145]	Другая кніга Царстваў, 2 Цар. 6:12–23. Сінтаксічны паралелізм і паралелізм вобразаў (царь Давыд – царица Михоль). Алітарацыя, гульня слоў (Господень – погорде – неплодна)
Сей ест Аарон, Архирей наивышший сынов Израиловых. Братъ Моисеев, правнук Леувиев. От него же называется Книга сия – «Леувить» [6, с. 165]	Кніга Левіт, Вых. 4:10–14, Святар., Габ. 5:6, Пс. 109:4. У Скарыны ёсць падобная гравюра з подпісам: «Взор риз жреческих, еже быша на Ароне» [6, с. 163]. Ампліфікацыя. Сінтаксічны паралелізм, вобразны паралелізм. Рыфма (сей – архирей, Моисеев – Леувиев, называется – сия). Тэкст запісаны фігурна – у форме стрэлкі, якая ўказвае на гравюру, або чашы, дзе асновай з'яўляецца гравюра

³ На аснове праведзенага намі аналізу тэксты, падрыхтаваныя А.Ф. Коршунавым, запісаны страфічна.

⁴ Першай называецца кніга, у якой змешчана гравюра, другой – адпаведны фрагмент/адпаведныя фрагменты Бібліі, з якім/якімі звязана гравюра.

То ест образ требника, на нем же приношаше Аарон жертвы Господу Богу. Он же стоиваше во притворе Храмове. И на той крате, еже висить посреди его, паляху жертвы; огнь же всегда горяше зысподу на огниши его [6, с. 165]	Кніга Левіт, Лев., Вых. 27. У Скарыны ёсць падобная гравюра з подпісам: «Взор требника, на нем же приношаху жертвы» [6, с. 163]. Ампліфікацыя. Рыфмы (приношаше – стоиваше – горяше, Господу – зысподу). Паўтарэнне слоў (жертвы, его). Анафарыч- ныя сугуччы (на нем же – он же – еже – огонь же). Тэкст запісаны фігурна – у форме пясочнага гадзінніка або спрабуе паўтарыць форму «требника»
Обыход верхний з (7) локтей широта. Передъл верхний з̑ (60) локот высота. Обыход средний с (6) локтей. Передъл ср̑дний л (30) локот. Обыход нижний є (5) локтей. Передел нижний л (30) локот [2, с. 381]⁵	Трэцяя кніга Царстваў, 3 Цар. 6:1–6. Дадзены тэкст размешчаны на палях. Фак- тычна кожны радок падпісвае адпаведны фрагмент гравюры, называе адпаведныя «тэхнічныя параметры». Аднак разам гэтыя радкі ўтвараюць верш, які складзены на аснове біблейскіх вершаў (3 Цар. 6:2–3, 6). Прысутнічае сінтаксічны паралелізм, паў- тарэнне слоў, рыфма (верхний – средний – нижний, широта – высота). Візуальна па- добны да сілабічнага верша. Пад гравюрай прысутнічае яшчэ адзін под- піс: «Взор Храму Господня, от Саломона деланого» [6, с. 147]

Пэўныя складанасці выклікае дакладнае вызначэнне жанру подпісаў. З аднаго боку, подпісы з'яўляюцца элементам друкарскага афармлення кніг, які даволі паслядоўна выкарыстоўваецца ў сучасным кнігавыданні. З іншага боку, адпаведныя творы можна аднесці да жанру надпісаў, які паходзіць ад традыцыі ўпрыгожваць прадметы словамі і мае вытокі ў антычнасці. Подпісы «Сей ест Аарон» і «То ест образ требника» можна аднесці да спроб фігурнай пазіі.

Подпісы да гравюр Скарыны нельга лічыць проста парафразаў біблейскіх тэкстаў ці іх звычайным цытаваннем. Першадрукар выкарыстоўвае і творча перапрацоўвае вобразы і/ці сюжэты Свяшчэннага Пісання для стварэння новага (уласнага) тэксту, што непарыўна знітаваны з адпаведнай гравюрай. Подпіс агучвае сюжэт і/ці вобраз, які адлюстраваны на гравюры, і адначасова адсылае да адпаведнага месца Бібліі, дзе гэты сюжэт і/ці вобраз прадстаўлены. Таму натуральна, што подпісы паяднаныя з біблейскім тэкстам, уыходзяць да яго і змяшчаюць у сабе

⁵ Пры перадачы тэксту мы арыентаваліся на публікацыю А.Ф. Коршунава [6].

яго элементы. Гэта гаворыць пра існаванне ў выданнях Францыска Скарыны своеасаблівага комплексу «гравюра-подпіс», які выступаў як адно цэлае і мог быць першапачаткова задуманы як цэласны твор. На-яўнасць такога комплексу дазваляе сцвярджаць, што беларускі першадрукар быў аўтарам сінтэтычных па сваёй прыродзе твораў, гэта значыць твораў, якія паядноўваюць розныя віды мастацтва, у прыватнасці выяўленчае (гравюра) і слоўнае (подпіс). На карысць гэтага меркавання выступае і той факт, што ў прадмовах і пасляслоўях Скарына нагадвае пра свой уклад у выданне біблейскіх кніг.

Сінтэтычнасць подпісаў да гравюр у Бібліі Скарыны набліжае іх да ўзораў эмблематычнай паэзіі. Для твораў гэтага жанру характэрная адпаведная структура: фактычна яны ўяўляюць сабою надпіс ці дэвіз, выяву і подпіс у вершах ці прозе. Асаблівую ўвагу дадзеным творам надавалі тэарэтыкі-педагогі ордэна езуітаў, якія «падкрэслівалі ў эмбле-ме спалучэнне прыемнага з карысным» [5, с. 262]. У падобным асветніцкім кірунку рухаўся і беларускі першадрукар, які пісаў пра прызначэнне гравюр у выдадзеных ім кнігах наступнае: «Кто бы пак межн простыми людьми братини моей хотел яснее разумети, яковым обычаем был храм уделан, кивот, стол, светилник, требник и ризы жреческие, тое все вымалеваное нижей найдеть» [6, с. 163]⁶; «Положив есми в сих книгах образци храму Господня, и сосудов его и дому царева, еже ставил ест Саломон-царь, а то для того, абы братия моя русь, люди посполитые, чтучи могли лепей разумети» [6, с. 37].

П.У. Уладзіміраў слухна заўважае, што «звычай адлюстроўваць біб-лейскія сюжэты ў гравюрах звязаны з вядомымі выданнямі “*Biblia pauperum*”» [3, с. 77]. Сапраўды, першадрукар у сваёй творчасці мог адштурхоўвацца ад названых выданняў, якія з’яўляюцца «кароткім ілюстраваным выкладам біблейскіх сюжэтаў; жанрам павучальнай літаратуры, якая атрымала распаўсюджанне ў позняе сярэднявечча пераважна ў Паўночна-Усходняй Германіі і Аўстрыі» [4]. Таксама на афармленне кніг Скарыны не маглі не паўплываць і іншыя (як пісьмовыя, так і рукапісныя) выданні, што папярэднічалі дзейнасці беларускага першадрукара, сярод іх, магчыма, – «*Liber Chronicarum*» («Летапісная кніга») Гартмана Шэдэля (Нюрнберг, 1493), дзе гравюры таксама ўзаемадзейнічаюць з тэкстам.

Такім чынам, комплексы «гравюра – подпіс» Францыска Скарыны з’яўляюцца прыкладам сінтэтычных твораў, якія рэалізуюць асветніцкія мэты, уключаюць у сябе папярэднія традыцыі ў кнігавыданні, адпавядаюць еўрапейскім літаратурным тэндэнцыям XVI ст., маюць высокі

⁶ Унесены праўкі згодна з арыгіналам.

мастацкі ўзровень і з'яўляюцца неад'емнай часткай творчай спадчыны Францыска Скарыны. Жанры, з якімі суадносяцца дадзеныя творы першадрукара, звязаны з традыцыяй «ut pictura poesis» («паэзія як выява»). У межах названых сінтэтычных твораў змешчаны подпісы, якія трэба лічыць вершамі, створанымі згодна з прынцыпамі біблейскага вершаскладання. Вершы «Сей ест Ааарон» і «То ест образ требника» маюць таксама прыкметы фігурнай паэзіі.

ЛІТАРАТУРА

1. **Беркаў, П. Н.** Ф. Скарына і пачатак усходнеславянскага вершаскладання / П. Н. Беркаў // 450 год беларускага кнігадрукавання, 1517–1967 : [зб. арт.] / Акад. навук Беларус. ССР ; рэдкал.: К. К. Атраховіч [і інш.]. – Мінск, 1968. – С. 245–262.
2. **Біблія** : факс. узнаўленне Бібліі, выд. Ф. Скарынаю ў 1517–1519 гадах : у 3 т. – Мінск : БелСЭ, 1990–1991. – Т. 2. – 1991. – 807 с.
3. **Владимиров, П. В.** Доктор Франциск Скорина : (его переводы, печатные издания и язык) / П. В. Владимиров. – [Санкт-Петербург] : [б. и.], 1888. – 351 с.
4. **Прокофьева, Н. Д.** Biblia pauperum / Н. Д. Прокофьева // Православная Энциклопедия [Электронный ресурс] / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. – Режим доступа: <http://www.pravenc.ru/text/149147.html>. – Дата доступа: 28.02.2015.
5. **Сазонова, Л. И.** Литературная культура России. Раннее Новое время / Л. И. Сазонова ; Рос. акад. наук. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. – Москва : Языки славянских культур, 2006. – 896 с.
6. **Скарына, Ф.** Творы: прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф. Скарына / уступ. арт. падрыхт. тэкстаў, камент., слоўнік А. Ф. Коршунава ; паказальнікі А. Ф. Коршунава, А. В. Чамярыцкага. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 207 с.
7. **Шматов, В. Ф.** Искусство книги Франциска Скорины / В. Ф. Шматов. – Москва : Книга, 1990. – 208 с.
8. **Pollmann, K.** Das lateinische Epos in der Spaetantike / Karla Pollmann // Von Goettern und Menschen erzahlen. Formkonstanzen und Funktionswandel vormoderner Epik / Joerg Ruepke (Hg.). – Stuttgart, 2001. – S. 93–129.

Рассматриваются подписи к гравюрам Франциска Скорины как его творческое наследие, доказываается влияние библиейской поэтики на данные тексты, исследуется их жанровая природа, выделяется комплекс «гравюра – надпись», который является примером синтетических произведений.

The article views the inscriptions to the engravings of Francysk Skaryna as his artistic legacy; proves the influence of the Bible poetics on these texts; examines their genre origin; introduced the “engraving-inscription” complex as an example of synthetic work.